

БЛАГОДАРНОСТИ

Като автор на този голям труд съм бил в контакт с много хора, включително и с моите студенти от университета в Източна Англия през периода 1968–1993 г., а след това и в Аберъстуит, с бивши и настоящи колеги и с персонала на библиотеките в тези два университета, а също и с този на Националната библиотека в Уелс. Искам да изкажа специалните си благодарности на Уилям Дейвис от издателството на университета в Кеймбридж, затова че ме подкрепи в предизвикателството и ме насърчаваше в следващите проекти. Изабел Дембрикорт ми помогна в подготвянето на това второ издание. Благодаря на моите приятели, които прочетоха книгата и ми дадоха напътствия: Малкълм Крук, Колин Хейууд, Оливър Логън и Питър Морис. Хедър Прайс също ми оказа помощ и за двете издания. Ричард Джонсън от университета в Източна Англия направи някои от картите, а от Мери Ричардс и Жан Фийлд от издателството получих много ценни съвети.

Искам да благодаря за градивната критика, за търпението, любовта и смеха им, за които съм признателен на Ричард, Луиза и Лука, Сиан, Анди и Моли, Емили и Дейвид, на Хана и моята скъпа Хедър.

ВЪВЕДЕНИЕ

Това, което наричаме Франция, е продукт на многовековна еволюция, по времето на която са сплотени множество общества от различни области чрез политически действия, чрез желанието за увеличаване на териториите от монарси, министри и военни. В резултата няма нищо неизбежно. Този процес е нещо повече от линейно развитие и ние трябва да се опитаме да избегнем теологичния подход при проследяването му. В основата е появата на относително силната държава на Ил дьо Франс и разрастването на властта ѝ. Нашата задача е да обясним как и защо се случва това.

Поканата да напиша такава книга, обхващаща подобен голям хронологичен период, е едновременно и привлекателна, и плашеща. Това е възможност да се опишат определен брой събития, които професионалните историци разглеждат в доста по-обширен исторически контекст, но също така възниква и проблемът за перспективата и подхода. Въпросът, който винаги ще се задава, е „до каква степен може да се възстанови миналото на базата на това, което е останало от него“ (Р. Дж. Евънс). Доказателствата, с които трябва да работят историците, са разпокъсани, често по чудо оцелели, и е необходимо да бъдат контекстуализирани, за да се извлече значението им. Въпреки че историята е избирателна, тя не е нищо повече от труд, който се опитва да разгледа много векове. Проблемът е какво да се избере, как най-добре да се предаде хаосът от събития от наследниците на поколенията, които са в основата на историята, как да се определи историческото време и преходните граници между промяната и продължаващите събития. Описанието и следването на хронологията на политическите събития крие риска книгата да се превърне в каталог на велики личности и техните дела.

Появата на социалната история през 20-те години на XIX в., която се свързва с Марк Блох и Люсиен Февр, основателите на т.нар. школа *Анали*, изисква дори политическите историци да намерят мястото на великите личности и еволюиращите държавни институции в контекста на променящата се социална система. Призивът за структурна простота, за класическия и

неомарксисткия подход, създадени през 60-те и 70-те години на XIX в. от Фернан Бродел и Ернест Лабрус, се губи, тъй като историците продължават да налагат своя самокритичен диалог с миналото, да обсъждат значимостта на икономическите, културните и идеологическите фактори във формирането и промяната на обществото и да оценяват факта, че прекомерната загриженост за структурите и класите води до наддетерминистично и излишно пренебрегване на „исторически личности“, „култури“ и общности. Решението отначало да се включат „окаяните“ е поради желанието да се определи значимостта на пола и етническата принадлежност като ключов фактор, с който може да се обясни вземането на решение и поведението. Използвани са и идеите на социалната антропология, за да се внесе яснота относно значението на езика, образа и символистичните действия в създаването на социална идентичност и на „културната“ история, която предполага, че по-скоро идеологията е в основата на човешкия опит, отколкото обществото и икономиката.

При липсата на общи закони в историческото развитие и поради по-голямото разбиране на сложността на човешките взаимоотношения възниква криза в увереността на историците. А тя се задълбочава от предизвикателствата на „постструктуралистката“ и „постмодернистична“ философия на Фуко, Дерида и др., която в своята крайност набляга на това, че всяко възприятие за „реалност“ се постига чрез езика и че всеки текст има няколко различни тълкувания, и че историческото изследване не е нищо повече от размишление в повествователна форма. Ако миналото няма друга реалност отвъд историческата представа за него, то следва, че „реалността“ не може да бъде разграничена от нейното представяне. Така историята става един литературен жанр, който слабо се различава от романа.

Ценното в окуражаването на историците да поставят под съмнение своите допускания, постструктурализъм, който е предизвикателство за основата на всички социални науки, включително и разбирането за различни знания и стойности на емпиричните изследвания, в крайна сметка трябва да бъде пренебрегнат като вид интелектуална „задънена улица“: като нещо повече от връщане на остротата на древните философски аргументи за същността на реалността. Ръководен от жаргона и своите собствени разбирания, постмодернизмът със своето собствено окарикуриране е арогантна, елитна и лингвистична игра. Докато той е важен, за да се разбере необходимостта от изработването на много по-сложни и обширни модели за изследване на причините, той също така е и жизненоважен подход за „културата и идентичността, езика и съзнанието, като променлив феномен, който да се разбере, а не толкова за да се обяснят всички други социални феномени“ (Чарлз Тили). Хората развиват социално съзнание в разнообразието на сложните ситуации, в които попадат през живота си. Идентичността не е постоянна. Създа-

ването на важен и ясен контекст от един историк изисква познаване както на големите, така и на дребните структури, които въздействат върху хората и осигуряват основа за социални взаимоотношения.

Най-големият проблем, пред който се изправя историята, е нейната накъсаност, а създаването на множество подходи, какъвто е случаят с Франция, е резултат от изследването на интернационализма и наплива на англосаксонски историци, които са вдъхновени от много по-различни институционални и социалнополитически перспективи. Обикновено професионалните историци, които правят изследвания, публикуват монографии, имат много информация и анализи, а при преподаването си се стремят да изградят у студентите си критичен поглед и върху това, което французите наричат „вулгаризация“ – най-несполучливия термин за описание на важната задача за комуникация с възможно най-широка публика. Предизвикателството е да се съгласува професионалната правдоподобност с комерсиалните искания на медиите. И печатните, и телевизионните издания искат достъпност, която заплашва да доведе до опростено изопачаване на сложните исторически събития и да върне най-лошия вид на описателна история за сметка на делата на великите личности, като омаловажи контекста, пренебрегне революцията в историческите методи, въведени преди един век от Блох и Февр.

Затова централна тема в тази книга ще е продължителният процес на взаимодействие между държава и общество. Държавата е определена от историческия социолог Теда Скокпол в „Държавите и социалната революция“ (in *States and social revolution*, 1979) като „комбинация от административни, политически и военни организации, които са оглавени и в по-малка или в по-голяма степен координирани от изпълнителна власт“. Поддържането на тези административни и принудителни организации изисква извличане на ресурси от обществото – искания, които се увеличават в случай на война, което от своя страна е основен стимул за еволюцията на държавните институции и за социалните и политическите конфликти. Поне от времето на Лок насам либералните писатели възнамеряват да се концентрират върху държавата като морално неутрална сила, налагаща закони и заповеди и защитаваща поданиците си от външни заплахи. Това пренебрегва въпроса за социалния произход на законодателството и законодателите и тяхното отношение към тези, които управляват. Алтернативната традиция е представена от Маркс и италианските социолози Парето и Моска, които виждат държавата като инструмент на управляващото малцинство, и Грамски, който набляга на значението не само на насилствените държавни институции, но и на културното доминиране на социалния елит (като поддържането на социален контрол и ограничаването на въздействието на иначе конкурентната ценностна система в даденото общество). Елитът се определя от правния

статус, притежанието на богатство и определено образование. Не подлежи на спор, че държавата по някакъв начин автоматично представлява интересите на социално доминиращата класа. Не подлежи на спор и фактът, че държавата винаги е обединена единица. Способността ѝ да се намесва в обществото зависи от времето и мястото. Държавното участие в институционните, политическите и военните съревнования и усилия да заздрави собствените си институции може да доведе до конфликт около присвояването на ресурси. Въпреки това наемането на старши държавни служители изцяло сред членовете на социалния елит и по-големият им капацитет да влияят върху представителите на държавата също подсилва предположението за доминиращо влияние. Все пак конкуренцията между елита за влияние и контрол над държавата остава потенциален източник на конфликти.

Централните въпроси продължават да са относно политическото влияние: защо това е толкова важно, кой го притежава, как се използва, в чий интерес и какви са последствията? Как поданиците реагират на действията на управляващите, например на исканията им за ресурси, за да поддържат собствениците на земи или предприемачите, или под формата на данъци, за да се поддържа държавната машина? Вероятността за колективна съпротива, изглежда, се определя от установените разбирания за права и правосъдие, от организационния капацитет, от възможностите за протест и как това влияе на промените в социалната структура и взаимоотношенията и в институционалните споразумения. Защо има политически промени?

Трябва да се докаже, че това са въпроси на социалните системи, а също и на политическите структури и поведение. В действителност би трябвало да е очевидно, че социалният ред се поддържа не просто или дори първоначално от държавната дейност, а чрез широка система от социални институции, в това число и семейството и местните общности, чрез техните религиозни, образователни и благотворителни организации и взаимоотношения между работодатели и работници – не според някакъв предварително обмислен план, а заради самия процес на социализация и ежедневните контакти, които служат за легитимирането и даването на права на много подчинени. Формите на контрол са изцяло определени от създаденото отношение в ежедневието, или накратко, от благоразумието на възрастта и на групата, а също така и на социалната структура и ресурс на държавата и социалния елит. Чувството за безсилие, което е често срещано сред бедните наред с необходимостта от благоразумие, предполага, че липсата на открит конфликт не означава задължително, че липсва социално или политическо напрежение.

Някои социални групи са привилегирани като обекти на исторически изследвания, а други са маргинализирани. Подходите се променят. Повечето мъже историци са обвинявани, и то не без причина, в пренебрегване на

противоположния пол. Тук не е мястото да се обсъждат заслугите на дадена общност или класа като противоположност на половете, като аналитични категории или да се отчетат практическите затруднения за въвеждането на концепциите за пол в историята на Франция. Достатъчно е да се каже, че това, което винаги е било очевидно (а именно, че мъжете и жените имат уникален опит, който си споделят), е, че възгледите за пола влияят върху формирането на идентичността и в голяма степен върху икономическите, социалните и политическите дейности. Обективността на историците трябва да „интегрира всякакъв опит, който се определя от половете в широката социална и икономическа рамка“ (Хъфтън), като същевременно оценяват, че и половете са предопределени културно и исторически.

Едно друго измерение, което носи рискове и което ще пренебрегнем, е пространствеността – тема, с която Фернан Бродел разглежда френските традиции и връзката им с историята и географията. Голямото значение на комуникационната мрежа – в ограничаването или благоприятстването на възможностите на икономическата и политическата дейност и в разпространението на идеи – ще стане ясно в хода на книгата. Основната цел на това кратко въведение е да очертае границите на последователността във френската история.

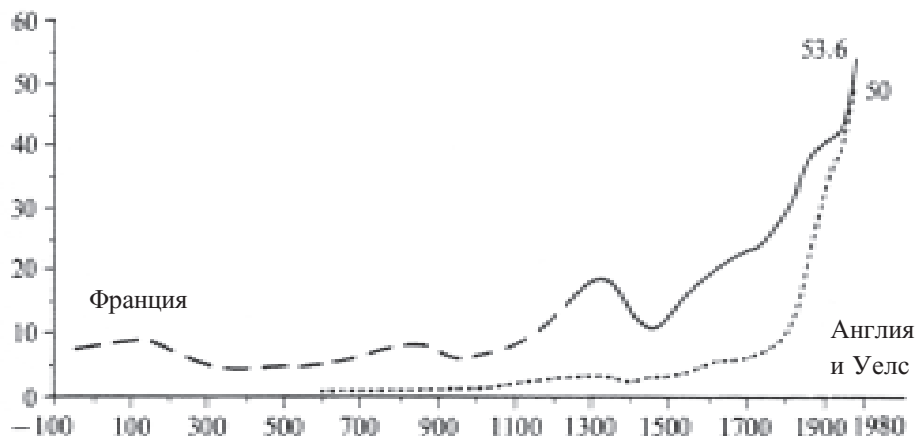
Най-очевидната характеристика на Франция (в съвременните ѝ граници) е нейното географско разнообразие. Географът Филип Пиншмел разграничава пет естествени области: океанска и умерена зона на *северозапад*, която се простира от Венде до Шампан – низина, покрита с тънък слой плодородна почва и характерна с обилни валежи; *Североизточна област* – плато и варовикови хълмове, разделени от плодородни райони, подложени на тежките континентални климатични условия; *Югозападна област* – равнини, хълмове и плата, плодородни и не толкова скалисти; *Югоизточна област* – простира се от Лимозин до равнините на Прованс и от Русилъон до равнините на Саон. Пиншмел ги определя като „мозайка, пълна с природни противоположности“, с неплодни варовикови плата и стръмни склонове на хълмовете, които са разпокъсани от малки, редуващи се плодородни полета и долини с типичен средиземноморски климат. И най-накрая *Планинската област* – Централният масив, Юра, Алпите и Пиренеите – негостоприемни за живеене места заради тънкия си слой почва и студения си климат през по-голямата част от годината и с препятствията за придвижването на хора и стоки. Най-общо казано, Северът спада към умерената климатична зона; Югът със своите сухи лета и високи температури е към Средиземноморската зона, а планините усложняват картината, като влияят на Юга със своите северни климатични характеристики. Нещо повече, с навлизането във вътрешността на страната океанският климат се измества от континенталния. От климатична гледна точка Франция се характеризира със сезонни

аномалии в температурата и валежите. От незапомнени времена, а и през XIX в. – време на ниска производителност на земеделието и изолация – заплахата от лошите климатични условия, която е най-забележима на юг с влажното лято и на север с продължителната суша, е основна предпоставка за ниски добиви на житните култури, а това от своя страна води до недохранване или дори нещо по-лошо за бедните хора. По никое друго време не е имало толкова сериозен проблем върху контрола на оскъдните ресурси, върху достъпа до земя и хранителни доставки. С увеличаването на социалното напрежение лошата реколта се превръща в основен политически проблем.

Въпреки това хората, които са подложени на климатичен стрес, успяват да се адаптират. Развитието на френския пейзаж е доказателство за продължителното приспособяване не само към географските особености, но и към променящата се гъстота на населението и социалнополитическото напрежение. Провинциалният и градският пейзаж са продукт на сложното взаимодействие между естествените условия и технологичните и демографските промени и на сложното препокриване между различните фази в развитието. През XX в. и особено в периода на механизация след Втората световна война употребата на химически хербициди, повишаването на плодородието на почвата и обединяването на фермите са възприети като много по-радикални промени, за разлика от други мерки. Но разликите между откритите и изолираните области са използвани много често за заселване през средните векове, особено по речните долини и равнините и по-ниските склонове, което все още оказва влияние върху природата. В Пикардия, Ил дьо Франс, Нор и Шампан, и на практика в по-голямата част от Източна Франция, отворените пространства са свързани с възникването на селата и концентрацията на население, въпреки че обичайната практика на общите пасища и колективното периодично редуване на тройната система* започва да изчезва в началото на XIX в. Средиземноморският район също е белязан от ранните структури с многобройно население и остава терасиран по склоновете, което е показател за продължителната борба за субсидиране, въпреки че транспортната революция е преобработила земеделските равнини, като предоставя достъп до пазарите на вина. Едва в края на XVIII в., когато намалява гъстотата на населението в провинцията, пълната икономическа независимост става излишна със своя достъп до външни източници, а дългогодишното отглеждане на житни култури спира. На запад територията все още е белязана от изолираното и разпръснато заселване, включително и градиентният процес на колонизация на земята през средните векове. Въпре-

---

*Земеделски метод, при който земята се разделя на три части и всяка година се засажда различна част. – Бел. прев.

Сравнителна еволюция на населението (в милиони). Франция, Англия и Уелс

ки че очевидно има разлика в основните структури на заселване, то остава постоянно до края на Средновековието. Тънките плетове или гранитните стени отбелязват границите и осигуряват подслон за животните, докато сложните мрежи от алеи предоставят достъп до полетата. Долна Нормандия и Бретан, Анжу, Мен и Венде са други места, където обработваемата земя в долините е комбинирана с използването на горските ресурси и планинските пасбища. В основата на местната икономика за издържане на населението са по-скоро почвената структура и ресурсите, отколкото земеделските методи. По тази причина има вариране в гъстотата на населението, както и в стандарта на живот. Традиционният стил на сградите, който често е обезобразен с модерни добавки, напомня за ясното областно разделение в миналото. Железниците, моторизираният транспорт и намаляването на цените на транспорта водят до масовото производство на строителен материал и много по-голямо еднообразие в конструкциите както в градовете, така и в провинцията, като тухлите и по-късно бетонът заменят камените и дървените материали.

В традиционната социална система, която преобладава до XIX в. – основно провинциален тип, – главен стимул за увеличаване на земеделската продукция е увеличаването на естествения прираст на населението, а целта е да се подсигури първоначалното култивиране на неизползваемите земи и по-честото засяване на обработваемите земи с бавно подобряване на посевите. Прекомерната експлоатация и земеделието в труднодостъпните земи намаляват продуктивността и увеличават вероятността от лоша реколта, снижаване на качеството ѝ, разпространение на болести и висока смъртност, която като цяло е свързана с влошената околна среда. Това обяснява страховете за прехраната. В по-ново време основният стимул за увеличаване на

земяделската продукция е урбанизацията, също и настъпилите промени в хранителните навици поради индустриализацията и по-големия просперитет. Запасите от храна са подсигурени от възможността за внос, а продукцията се увеличава поради технически промени – фуражни култури, повишена специализация и най-вече моторизация, препарати срещу бурените, изкуствено осеменяване и съзнателен подбор на животни и растения, които са съчетани и с обединение на фермите. Финансовите ресурси нарастващо заменят земята и труда като основен фактор за производство. Евтиният транспорт и бързото разпространение на информация дават нови възможности на производителите, но създават и много по-конкурентни пазари.

Еволюцията на населението също има важно влияние върху околната среда, като води до последователно увеличаване на обработваемите земи чрез намаляване на горите до края на XIX в., а след това и чрез урбанизацията, разширяването на градовете в обграждащите ги провинциални области и преустройството на самите градове: железопътни линии и широки булеварди, предоставящи по-лесен достъп на хора и стоки, и отстраняването на късносредновековните и ранните модерни структури, които оцеляват чак до средата на XIX в. След 1945 г. започва масово разрушаване и строене, което не е правено никога преди. Многовековното създаване на градска мрежа е от жизненоважно значение за еволюцията на френското общество. Градското население има ключова роля в изпълняването на търговски, административни, съдебни, военни, религиозни и културни функции. В много аспекти пазарите в селата и градовете, които се различават по размери, са важен елемент в динамиката на обществото. Те възникват на кръстопътя на комуникационните системи, техните изисквания са стимул за провинциалната продукция на храни и стоки, докато в допълнение те водят и до разрастване на административния и политическия контрол върху териториите.

Създаването на типология е трудно. Бавни и обширни обсъждания водят до създаването на мрежа от малки пазари. Повечето малки градове имат значение само на местно и регионално ниво. Повечето големи центрове, преди появата на железниците, са в близост до вода, което подпомага търговията чрез кораби или по-малки плавателни съдове. Голямото предимство на Париж е Сена и притоците ѝ, чрез които се доставят храна, гориво и дървени конструкции, подобно е положението и на другите основни центрове като Лион, пристанищата на Марсилия, Бордо и Руан също имат важно историческо значение. Тяхното местоположение и дейност допринасят за регионалното развитие. Те имат значително административно и културно влияние и в тях живее елитът, както и много професионалисти и занаятчии. Също така са притегателен център за много бедни хора, които се надяват на работа или милостиня. Индустриализацията води до избирателен и ускорен растеж в тези важни средновековни градски центрове. С цел да удов-

летворят нуждите на нарастващото население от жилища, работа, услуги, образование и хигиена и да облекчат движението на хора и стоки градските фабрики претърпяват големи промени. И отново има увеличаване на естествения прираст на населението, подобряване на комуникациите и интеграция на пазарите, което стимулира технологичните нововъведения. Структурата и технологията на производство остават фундаментално непроменени от средните векове насам. В края на XVIII и през XIX в. се въвеждат механичните сили в производствената система, които се съревновават с разпространените градски и провинциални работилници. Това е началото на епохата на продължително и подобряващо се технологично модернизиране, което е особено интензивно през 40-те и 90-те години на XVIII в. и след 1945 г.

Наблягането на комуникациите не е неоснователно. Качествените връзки по вода и суша определят възможностите за търговия, структурните изисквания за храните и производството и капацитета за разрастване на градовете, но също така и възможностите на правителството да получава информация, да дава инструкции и да затвърди властта си. Преди транспортната революция през XIX в. мащабите на Франция и нейните континентални структури затрудняват комуникациите и контрола много повече, отколкото в Англия, където до острова се стига лесно по вода.

Целостта, която е наложена първоначално чрез политически действия и военна сила, се засилва от значението на разрастващата се революция в комуникациите, процес, който започва в началото на XVIII в. с подобряване на сухоземните и водните пътища, продължава с въвеждането на фундаментално нови технологии – железница, телеграф, телефони, и стига до най-новите информационни технологии с тяхното налагане в образованието и медиите. Нововъведенията са технологии, които дотогава хората дори не са могли да си представят, че ще облекчат движението на хора и стоки, ще се използват за забавление, обучение и в края на краищата – за социален контрол. Чрез тях се създава много по-силно усещане за принадлежност към дадена политическа общност и национализъм в неговата съвременна форма. Икономическата, социалната, културната и политическата интеграция са във фундаментална зависимост от развитието на комуникациите, и то в циклична форма, тъй като това развитие е обусловено от промяната във възприемането на икономическите, културните и политическите нужди на обществото.

Структурата на тази книга е ориентирана чрез обхвата си и предмета си към читателя и цели по-голямо разбиране на съвременна Франция. Не е възможно да се разбере настоящето, без да се знае миналото, но може да се спори дали с времето влиянието на миналото намалява, така че по-близкото минало ще бъде разгледано по-детайлно, като се има предвид периодът,

който е по-близък до нашето настояще. Всяка глава ще разглежда период с определена продължителност, който се отличава с еволюцията на определени икономически и социални структури и политически проблеми. Средновековието и ранните етапи на съвременното се характеризират с борби между различни крале за затвърждаване на териториалните им искания от магнатите и непокорните благородници в контекста на състоянието на населението и ще се проследява чрез ниската му земеделска продуктивност и повтарящите се малтусиански кризи*, а икономиката ще се характеризира чрез бавното проникване на капитализма в провинциалното общество. Революцията и империята са резултат от неуспешното установяване на съгласувана и действаща политическа система и водят до появата на нова политика в контекста на едно общество, което вече е минало през първите етапи на прехода към съвременния капитализъм. Периодът от 1815 до 1914 г. отбелязва ускоряване на икономическите, социалните и политическите промени и дълги борби между опонентите на политическата реформа (на движението) и онези, които са за нея. Следва период на икономическа и социална стагнация и разрушителни войни от 1914 до 1945 г., а след това са забележителните години на просперитет, възстановяване и икономически растеж и големи социални промени до Втората световна война. Последната глава ще разгледа появата на постиндустриалното общество от 70-те години на XIX в. и възможностите и цената на продължаващата европейска интеграция и широката глобализация. Неизбежно, поради забавянето в писането на книгата и нейното издаване, тя няма да е в съответствие с последните събития. Но ако тя допринесе за по-ясното им разбиране, то това може да се счита за успех.

---

*Населението нараства с по-бързи темпове от средствата за изхранването му. – Бел. прев.

I част

СРЕДНОВЕКОВНА И РАННА СЪВРЕМЕННА ФРАНЦИЯ

ВЪВЕДЕНИЕ

Целта на тази част е да разгледа създаването и еволюцията на социалните и политическите системи, които се развиват във Франция през средните векове и в началото на Новото време до 1789 г., които германските историци съответно означават като ленщат (Lehnstaat), или феодална монархия, и щендешат (Standestaat), или държава на съсловното общество. Това е един свят, управляван от крале и принцове с доминиращо влияние на аристокрацията и благородническият социален елит, и който, за разлика от буржоазните градове, остава преобладаващо провинциален и земеделски. Властта зависи от богатството и от контрола над оскъдните ресурси, от достъпа до земя, която определя статуса, и както го дефинира германският социолог Макс Вебер – „уважение на социалното положение“, и особено от свещениците, които се молят за човешкото спасение, и воините, които защитават обществото. Тези концепции, които са оправдани от Църквата, узаконени от социалните взаимоотношения и служещи на правосъдието, са комплекс от методи за социален контрол. В краен случай възможността за намаляване на данъци, наеми, феодални задължения и облагаем данък на населението зависи изцяло от използването на въоръжена сила.

Кога може да се каже, че Франция вече съществува? Както ще видим, създаването на държава е бавен и накъсан процес. В резултат на разпадането на Римската империя и на кралството на франките, което я заменя, политически организации успяват да установят контрол върху граничните територии и да мобилизират икономическите и човешките им ресурси. Започва борба между териториални господари за местно, регионално и накрая национално върховенство. В това съревнование някои от участниците се увеличават по брой за сметка на другите. До голяма степен това е историята на една война, но военната сила е в тясна връзка с процеса на комерсиализация, подобряване на комуникациите и нарастване на градското население.